Neven Hrvatić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za pedagogiju

UDK 376.1-054.57(=214.58)(497.15)(091)
373.3-054.57(=214.58)(497.15)(091)
Primljeno: 1. listopada 2009.
Prihvaćeno: 30. studenoga 2009.
Izvorni znanstveni članak

PRILOZI ZA POVIJEST ODGOJA I OBRAZOVANJA DJECE ROMA U HRVATSKOJ

Ne umanjujući važnost cjelovitog, sustavnog istraživanja brojnih fenomena vezanih za Rome kao što su seobe, jezik, nacionalna kultura i umjetnost, socijalni i gospodarski ustroj, vjerovanja..., upravo je područje odgoja i obrazovanja svojevrsna sinteza različitosti polaznica i jedinstvenosti u realizaciji. Romi u Hrvatskoj (od doseljenja – Dubrovnik, 1362. godine), zbog svoje rasprostranjenosti i transnacionalnog identiteta, čine posebnu, povijesnu, autohtonu manjinu. Iako je o počecima organiziranog, sustavnog pristupa odgoju i obrazovanju djece Roma u Hrvatskoj malo povijesnih činjenica i podataka, neki primjeri iz prošlosti (Podravina-Pitomača, Međimurje) ukazuju na povezanost stupnja integracije i odnosa Roma prema školi.

Za romsku nacionalnu zajednicu u Hrvatskoj presudno je, uz poboljšanje socio-gospodarskog položaja, integriranje u sve segmente društva, ali i neprijeporna potreba očuvanja kulture, tradicije i stila života, gdje školovanje romske djece predstavlja važan čimbenik.

Ključne riječi: *povijest odgoja, povijest obrazovanja, Romi, Hrvatska*

1. Proslov

Romi su neobičan narod koji iako ima (pra)domovinu Indiju i dio zajedničkih odrednica nacionalnog identiteta, nije tijekom dijaspore zadržao čvršće veze s matičnom zemljom, već se nastojao prilagođavati prilikama na putu seoba, ali je i očuvao kulturne posebnosti i način života.

Prihvaćajući Rome kao sastavni dio svjetske zajednice naroda (i hrvatske domovine), a ne kao etnološku posebnost, možemo uočiti bogatstvo kulturnih, umjetničkih i tradicijskih postignuća. Nakon tisuću godina i mnogostruko više kilometara daleko od pradomovine Indije migracijski procesi uvjetovali su značajne posljedice za romski narod: očuvanje vlastitog načina života, etničkih i kulturnih vrijednosti, ali i prilagođavanje lokalnoj socijalnoj, gospodarskoj i vjerskoj okolini.

Dva su karakteristična oblika suživota uvjetovala današnji položaj Roma. Ako su živjeli izolirani u zasebnom ruralnom (ili suburbanom) naselju očuvali su izvornu etničko-kulturnu samosvijest, no uz permanentno zaostajanje i siromaštvo u odnosu na okružje. U slučajevima gdje su živjeli zajedno ili izmiješani s većinskim, lokalnim stanovništvom pomalo su gubili odrednice nacionalnog identiteta, bili gotovo asimilirani, ali i poboljšali životni standard.

Sagledavajući Rome kao autohtonu nacionalnu zajednicu u Hrvatskoj, uz uvažavanje specifičnosti vezanih za nomadski (ili polunomadski) način života, plemenski i gospodarski ustroj, mogu se uočiti temeljne smjernice u oblikovanju nacionalnog identiteta i postizanja društvene uloge koja Romima pripada. Uz pokretanje procesa promjena u većini relevantnih segmenata: poboljšanje socio-gospodarskog položaja, urbanizacija naselja, kulturna i medijska prezentacija kroz integriranje u sve segmente društva, za romsku je nacionalnu zajednicu presudno i očuvanje kulture, jezika, tradicije i stila života. Tijekom povijesti životne putove zajednice Roma redovito su pratili nepovjerenje, odbojnost, različite vrste diskriminacije i stradanja, prvenstveno kao neprijeporni stav okoline, a ne kao odraz romske nepoćudnosti, tradicionalnog načina života ili mentaliteta. Činjenica je, ipak, kako su i sami Romi doprinosili stvaranju predrasuda zadovoljavajući se povremenim kontaktima s ostalim stanovništvom, naravnim načinom života i čuvajući svoje etničko jedinstvo.

Zato istraživanje nekih povijesnih aspekata odgoja i obrazovanja Roma ima, uz znanstveni, društveni i stručno-aplikativni okvir. Aktualnost i važnost teme proizlazi iz činjenice kako Romi (posebno u Europi) zbog stalnih migracija i transnacionalnog identiteta čine zasebnu povijesnu manjinu kojoj se poklanja pozornost, kao jednom od značajnih činitelja pristupa punom uvažavanju manjinskih prava u svim aspektima.

Zbog toga je poznavanje povijesno-socijalne strukture, interkulturalnih odrednica i pristupa odgoju i obrazovanju, primarno za razumijevanje romskog specifikuma.

2. Povijesno – socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj

Suvremene (plemenske) skupine Roma[1], iako se razlikuju po nekim karakteristikama: jeziku/dijalektu, običajima, tradiciji..., veže iskonska ljubav prema slobodi, život u skladu s prirodom i zajedničko podrijetlo.

Malo je povijesnih činjenica koje eksplicite govore o porijeklu i početku seoba Roma. Sve do 18., pa i 19. stoljeća kružile su različite hipoteze o postojbini romskog naroda i razlozima pokretanja migracijskih procesa. I Romi su trajnom izoliranošću od okružja i različitim preuzetim elementima jezika, folklora, običaja i legendi doprinosili nekonzistentnom pristupu među znanstvenicima koji su se bavili pitanjem podrijetla Roma. Prema povijesnim i lingvističkim studijama, posebno F. Miklošića (1872.-1881.), a na osnovi analize glasovnog sustava, može se zaključiti kako Romi potječu iz

[1] Ime ***Romi*** koristi se kao jedinstveni naziv za sve pripadnike naroda – različitih plemenskih skupina Roma koji danas žive od Indije do svih kontinenata, a imaju zajedničke odrednice nacionalnog identiteta.

sjeverozapadne Indije[2] (Kafiristan, Dardistan), područja oko rijeke Gangesa (Bartosz, 1994., 13). Prvi pisani dokument koji se odnosi na Rome, zapravo početak seoba, je perzijskog pjesnika Firduzija (Knjiga o kraljevima – *Shahnameh*) koji opisuje kako je šah Bahram-Gur oko 420. godine pozvao 12.000 glazbenika *Lura*, dodijelio im zemlju, žito i blago uz obvezu zabavljanja njegovog naroda.

Iz arapskih tekstova (*Al-Tha'alibi*) može se vidjeti kako je u Perziju tijekom vremena dolazilo više romskih skupina (*Luri, Domi*...). Budući da su zanemarili zemlju, šah se, prema legendi, nakon prve godine naljutio i poslao *Lure* neka putuju po zemlji i žive od pjevanja i sviranja. I arapski povjesničar Hamza od Isfahana potvrđuje navode Firduzija što upućuje na to da su Romi potomci plemena *Lura* koji su se uz pjevanje i sviranje bavili kovačkim i zlatarskim zanatima (Lindra, 1995., 21). Dalji tijek seoba nije posve razvidan, budući da se jezik kojim govore Romi u Iraku i Siriji danas znatno razlikuju od dijalekata romskih skupina u Europi. Prema povijesno-lingvističkoj rekonstrukciji migracije Roma odvijale su se tijekom stoljeća od Indije, preko Afganistana, Perzije, a kod Kaspijskog jezera plemena se dijele tako da sjeverna skupina kreće prema Armeniji (kasnije Rusiji), a južna se kreće uz tokove Eufrata i Tigrisa. Dio plemena južne skupine kretao se u smjeru Sirije, Egipta (vjerojatno uz sjeverozapadnu Afriku preko Gibraltara u Španjolsku - *Gitani*), dok najveći dio romskog naroda preko Turske prelazi Bospor i dolazi u Europu (Clébert, 1967., 32-34). U vremenu od 10. do 14. stoljeća Romi se zadržavaju u Turskoj i Grčkoj, 1100. godine opisuje se dolazak skupine *Atsiganosa* ili *Atsinkanosa* na planinu Atos u Grčkoj, a 1322. godine francuski redovnik Simon Simeonis opisuje skupinu Roma na otoku Kreti, dok su 1346. Romi na Krfu (Liégeois, 1987., 13-14).

Na području Republike Hrvatske Romi su nastanjeni više od šest stoljeća. Prvi pisani dokument u kojem se spominju Romi potječe iz 1362. godine – Dubrovnik.[3] Desetak godina kasnije (1373. godine) Romi se spominju u Zagrebu[4], kako navodi I. K. Tkalčić u "*Povijestnoj spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*" iz 1885. godine. Prvi hrvatski Romi dolaze kao dio najbrojnije skupine koja je u Europu pristigla u periodu od 10. do 14. stoljeća preko Male Azije i jugoistočne Europe. Jedan od razloga doseljenja je i turska ekspanzija nakon bitke kod Galipolja, kada se Romi od 1354. godine vjerojatno sklanjaju ispred turskih pohoda i u Hrvatsku. U Zagrebu

[2] Jedan od najznačajnijih svjetskih romologa Donald Kenrick određuje 3. stoljeće kao početak seoba Roma, u vrijeme perzijskog šaha Ardashira I. (224.-241). Kao razlozi seoba ističu se nesigurnost u području sjeverne Indije gdje su Romi živjeli, te unutarnje socijalne razlike (kaste). Kenrick tvrdnju utemeljuje i usporedbom religijskih simbola i vjerovanja koja su Romi donijeli u Europu s indijskim i perzijskim tog vremena (Kenrick, 1994., 17)

[3] Romi se prvi put spominju u Hrvatskoj 5. studenog 1362. godine. "*Egipćani*" Vlaho i Vitan dali su u zalog zlataru Radenu Bratoslaviću 8 velikih srebrnih remena (pojaseva). Budući da se radi o trgovačkom spisu, možemo pretpostaviti kako su Romi već tada bili i stanovnici Dubrovnika. Monumenta Ragusina, III, 1895. str. 242 (Vukanović, 1983., 23).

[4] Prema J. Matasoviću "u hrvatskim spomenicima *Cigani* se prvi puta spominju 1378. (u Zagrebu npr. Cigan Nicolaus), zatim 1454. Georgius filius condam Philippi dicti Czygan, nadalje u istoj ispravi Georgius Czyganych (Laszowski, Povjesni spomenici plem. općine Turopolja I. 318), a Hrvatski sabor 1609. – 1635. odredio je u svom zakonskom članku XVI.: "*Zingari*, prout hactenus, sic nunc proscribuntur" (Matasović, 1928., 3).

su Romi trgovci, krojači i mesari (obitelj Franciskus), a u Dubrovniku Jeđupi[5] žive u Gružu i već krajem 14. i u 15. stoljeću formiraju srodničke zadruge (Dimitra, Olivera) koje se bave tradicionalnim romskim zanatima i glazbom (Petrović, 1975.). U srednjem je vijeku (podaci postoje samo za Dubrovnik – oko 130 i Zagreb – oko 50 Roma) romsko stanovništvo vezano za gradove. U Puli 1497. djeluje svećenik Dominik Ciganin, a 1500. godine Romi se spominju u predgrađu Šibenika. Romi su u to vrijeme pripadali srednjem ili nižem gradskom sloju, žive zajedno s ostalim stanovništvom, a prema *litteras promotorias* i selilačke skupine Roma dobivaju pravo na svojeg poglavara i nezavisno rješavanje sporova unutar plemena (Petrović, 1976.). O stvarnom broju i položaju Roma u Hrvatskoj tijekom 16. i 17. stoljeća malo je podataka, no kao i u Europi Romima se nastoji ograničiti kretanje, a i optužuju ih za nezakonite djelatnosti, krađe, prijevare, svađe i sukobe. Cigani "šipuši" svirači, spominju se u Hrvatskoj u vrijeme zrinsko-frankopanske urote 1671. godine (Matasović, 1928., 3). U Međimurju se Romi spominju 1688. godine, kada je u Legradu (tada administrativno dijelom Međimurja) kršteno dijete "*ciganskog*" vojvode Ivana, a u 18. stoljeću međimurski feudalci dopuštaju doseljavanje Roma – *Koritara* (Taradi, 1990., 27-28). O položaju Roma na području austrijskog carstva u 18. stoljeću upućuju uredbe carice Marije Terezije, prva iz 1761. (13. 11.) i druga "a(ller) h(öchste) Entschliessung" od 28. studenoga 1767. godine, te uredba cara Josipa II. iz 1783. (a odnose se i na područje Hrvatske). Prema prvoj uredbi iz 1761. godine regulirana su prava i dužnosti Roma, a druga određuje Romima predavanje vlastite djece "kršćanskom građanstvu i seljaštvu" na odgoj, "da nauče zanate i ratarstvo", vojnu obvezu za Rome starije od 16 godina, kao i strogu zabranu čergarenja, skitnje, svakog nomadskog kretanja. Uredba cara Josipa II. iz 1783. godine govori o ustroju svakodnevnog života Roma[6]. Uz zabranu nomadskog seljenja (osim na sajmove), Romi moraju prihvatiti nošnju sela, službeni jezik, jedno osobno ime i prezime i kućne brojeve u naseljima. Daje im se pravo bavljenja kovačkim zanatom ("koji kod oblasti dokažu da je to korisno i potrebno"), te ograničeno, glazbom. Romima se zabranjuje prosjačenje, međusobne ženidbe, a napuštena djeca čergara imaju se zbrinuti kao siročad (Matasović, 1928.). Prema navedenim statističkim podacima broj Roma krajem 18. stoljeća (tablica 1.) u dijelu Hrvatske obuhvaćenom "jozefinskom konskripcijom Cigana" kretao se od 1323 (1781. godine), do 657 (1783. godine).

[5] Naziv Jeđupi ili Jejupi kojim su Dubrovčani i Dalmatinci zvali Rome, nastao je vjerujući da dolaze iz Egipta. Tako je i hrvatski književnik Mikša Pelegrinović (oko 1500.–1562.) napisao pjesmu, maskeratu "Jeđupka". Budući da je Rome već tada pratilo vjerovanje da se bave gatanjem, proricanjem budućnosti, čaranjem i liječenjem travama, i Pelegrinovićeva maskerata (*ciganeska*), je strukturirana kroz prizore proricanja budućnosti i davanja ljubavnih savjeta mladim gospođama. Komponirana je u šest sreća (osmeračke katrene) u kojima Jeđupka, Ciganka govori o budućnosti, ponajviše onoj vezanoj za ljubav. (Juričić, 1999., 127.)

[6] "Ciganska naselja nijesu dopuštena u šumama (partibus sylvosis) pod čergama, nego Cigane valja smjestiti u krajeve, gdje nema šuma, u predjele oranica, da se priviknu ratarstvu. Cigani ne trebaju nikakvih drugih poglavica osim mjesnih straješina, iza kako već prije izgubiše pravo na svoje vojvode (cassatis jam alioquin Vajvodis). Cigansku djecu treba iza navršene četvrte godine bar svake dvije godine porazdijeliti u obližnja mjesta (per gremialia loca). Župnici će se naravno skrbiti za njihovu prosvjetu. Lutanje cigansko je zabranjeno, a "reguliranim" (sjedilačkim) Ciganima može se iznimno u slučaju potrebe dati putnice, da idu na sajmove, ali je opreznost i u tom potrebna".(Matasović, 1928, 3.)

Nakon 1783. godine nema podataka o popisu Roma. "I sam poduzetni Josip II. popusti, te ih ostavi da živuju, kako im krv zapovijeda" (Matasović, 1928., 4). Velike romske skupine dolaze u Hrvatsku u 19. stoljeću iz Rumunjske (1855. ukinuto je ropstvo Roma u Rumunjskoj). Pripadali su romskoj skupini *Koritara*, obrađuju drvo, a naseljavaju područje Međimurja i Podravine. Govore *ljimba d bjaš* jedan od rumunjskih dijalekata (*vlax*-dijalekti) *romani chiba*, te uz već prisutne *Kalderaše* i *Lovare* čine jezgru današnjeg romskog stanovništva u Hrvatskoj (Hrvatić, 1994.).

Tablica 1.: BROJ ROMSKOG STANOVNIŠTVA U DIJELU HRVATSKE ZA PERIOD 1781.-1783.

ŽUPANIJA	**BROJ ROMA**		
	1781.	**1782.**	**1783.**
srijemska	407	416	471
križevačka	102	26	-
virovitička	648	622	-
požeška	166	156	186
UKUPNO	**1.323**	**1.220**	**657**

JOZEFINSKA KONSKRIPCIJA CIGANA ZA NAŠE KRAJEVE (Matasović, 1928, 4.)

Romi su autohtona nacionalna manjina u Hrvatskoj, no budući da su živjeli pojedinačno u gradovima (Dubrovnik, Zagreb, Šibenik...) i brzo se integrirali u srednjovjekovni život obavljajući za ostalo stanovništvo korisne zanatske poslove, već za stotinjak godina gube osnovne romske karakteristike – ne govore romski jezik, napuštaju izvorne običaje, gotovo "nestaju". Znakovito je kako su Romi nakon dolaska u Hrvatsku dobro primljeni i uspješno se prilagodili prilikama na koje su naišli, no to je uvjetovalo i proces asimilacije kroz osobna imena i prihvaćanje života sredine. Prve romske skupine koje su došle u Hrvatsku nisu se održale kao zasebna zajednica (romska nacionalna oznaka ističe se tijekom stoljeća vrlo rijetko u povijesnim izvorima), a sličan proces karakterističan je i danas u urbanim sredinama i mjestima gdje Romi žive u boljim životnim uvjetima. Romske skupine koje su živjele u izoliranim naseljima, teškim nomadskim životom, uspjele su sačuvati svoj nacionalni identitet. Jedan od razloga nerazmjera broja Roma prema službenom popisu stanovništva, stvarnog broja i procjena, uvjetovan je asimilacijskim procesima koji su i za Hrvatsku karakteristični od prvih dolazaka Roma pa sve do danas. Za dio Roma u Hrvatskoj nije primarno, dakle, očuvanje nacionalnog identiteta, već ponovno otkrivanje. Odgoj i obrazovanje u ovom kontekstu imaju funkciju poticanja u sferi poboljšanja uvjeta života, ali i oblikovanja nacionalnog identiteta Roma u Hrvatskoj (Hrvatić, N., Ivančić, S., 2000).

Nastanak i formiranje plemenskog i gospodarskog sustava kod Roma bio je paralelan s tijekom seoba. Iako socijalna struktura ima ishodište u obitelji, upravo je pleme

karakteristična forma za Rome. Nomadski način života uvjetovao je čvrst osjećaj pripadanja Romima koji bez obzira na raspršenost čine homogenu cjelinu. Plemenska zajednica povezana je srodničkim vezama, običajnim i jezičnim korpusom, a i gospodarskim interesom. Romi koji žive u naseljima donekle se razlikuju od nomada (kako je u najvećoj mjeri u Hrvatskoj), no elementi ustroja i danas postoje. Najbolje se to može uočiti u Međimurju gdje Romi žive u četrnaest satelitskih naselja prema srodničkim pravilima, a broj se kreće od nekoliko desetaka do nekoliko stotina.

Zanimanja Roma možemo podijeliti u nekoliko karakterističnih skupina. Zanati su osnovna gospodarska djelatnost koja je Rome "održala" tijekom stoljeća, a prenosili su se u okviru obitelji i plemena (Plattner, 1989.). Najrašireniji romski zanat je kovački (sa svim varijantama: potkivački, kotlarski...), a i naziv velike plemenske skupine *Kalderaša* potječe od rumunjskog *caldera* – kotao. Romi su se tradicionalno bavili i trgovinom (konji), što je vezano uz nomadski način života. Glazba i ples su cijenjena umjetnička zanimanja, ali i određeni smisao bivstvovanja Roma. Od zanata se ističe i izrada predmeta od drva: posuda, kuhača, zdjela, korita... (*Koritari*). Romske žene često su se bavile prošnjom (u vrijeme dok su muškarci obavljali zanatske ili trgovačke poslove), a poznate su i gatalačke vještine, hiromantija i proricanje sudbine. U novije vrijeme Romi uz prikupljanje sekundarnih sirovina i ljekovitog bilja sve više prihvaćaju i različite druge poslove. Ako su zanati presudni za gospodarsko održavanje Roma, treba istaknuti kako je obavljanje poslova uvjetovalo i raspršivanje plemenskih skupina, jer su potrebe pojedinog područja (sela i gradova) bile ograničene, a potraga za poslom stalna. Neke skupine, koje su se specijalizirale za određena zanimanja i prihvatile sjedilački način života, u stalnom kontaktu s lokalnim stanovništvom gotovo da su potpuno izgubile neke od bitnih odrednica nacionalnog identiteta (jezik, običaji...).

Struktura postojanja i funkcioniranja romske obitelji povezana je s praindijskom tradicijom, originalnim elementima nastalim tijekom seoba, prihvaćenim arhetipskim ponašanjima od istočnih i naroda gdje su duže obitavali, te suvremenim odnosima (Đurić, 1980.). Za formiranje obitelji kod Roma postojala su dva već pomalo prevladana načina: kupnja (razmjena) i otmica djevojke, ali sve više kroz simbolični aspekt (Dunin, 1971.). Pravilo je sklapanja braka između pripadnika iste plemenske skupine, a jedna od karakteristika romske obitelji je veći broj djece, iako se poboljšanjem životnog standarda taj broj smanjuje. Djeca su u obitelji glavna životna preokupacija, a o njima brine uglavnom majka, koja vodi i domaćinstvo (Cifre, 1980., 153). Kroz obiteljske odnose regulira se status u plemenu, a srodnici su povezani bez obzira žive li na istom području. Položaj žene je često marginaliziran, što stvara stvarne i psihičke probleme u funkcioniranju obitelji (Adelantado, 1992., 10-11). Problem je što djeca od 10 do 12 godina već zauzimaju važno mjesto u aktivnostima njihovih roditelja, što ih onemogućava u redovnom školovanju. No, treba istaknuti kako je dijete bez obzira na dob zaštićeno i sigurno u obitelji.

3. Romi u Hrvatskoj – od interkulturalnih odnosa do cjelovitog odgojno-obrazovnog sustava

Romi, kao sastavni dio hrvatskog korpusa kroz više od šest stoljeća zajedničkog života, nisu do početka 21. stoljeća oblikovali i strukturirali svoju nacionalnu zajednicu, a ni realizirali većinu manjinskih prava. Deklarativno osigurana ista prava svih nacionalnih manjina nisu, u ranijem periodu, pratila za Rome i ostvarenja u političkom životu, kulturi, medijima, izdavačkoj djelatnosti, uporabi jezika i pisma, a posebno u odgoju i obrazovanju. Odnos prema drugim narodima (a osobito prema Romima i ostalim nacionalnim i vjerskim manjinama u vlastitoj zemlji), često je iskazivan kao nepovjerenje, sumnja i težnja ograničavanju i podčinjavanju, a u školskom sustavu kao onemogućavanje obrazovanja pripadnika određenih manjina ili procesom suptilne i intenzivne asimilacije (kroz nastavne programe i sadržaj udžbenika) (Posavec, 1996., 24-25).

Razlozi su višeznačni:

- razlike između pojedinih romskih skupina su znatne s obzirom na jezičnu, socio-gospodarsku i vjersku pripadnost;
- prostorno stacioniranje i slabljenje tradicionalnog nomadskog života uvjetovalo je promjene u gospodarskom ustroju pojedinih plemenskih skupina, budući da prestaje potreba za nekim specifično romskim zanatima, proizvodima i uslugama (sitni kovački poslovi, popravljanje kotlova, izrada korita...). Romi ostaju bez posla, siromaše i prostorno se izdvajaju;
- proces asimilacije vezan je za poboljšanje životnog standarda i promjenu zanimanja (pojedinih skupina), tako da Romi u gradovima (izvan romskih naselja ili cijela naselja) gotovo u potpunosti gube (kulturni) nacionalni identitet;
- budući da je izvorna kultura pradomovine Indije u stalnoj tranziciji doživjela brojne modifikacije, integrativni elementi slabe ili se posve gube;
- zbog stradanja tijekom prošlosti dio Roma ne želi se izjasniti i identificirati pripadnicima romske nacionalne zajednice;
- Romi u Hrvatskoj rasprostranjeni su na cijelom teritoriju, tako da osim u Međimurju nisu na drugim područjima organizirani i etablirani kao brojnija i prepoznatljiva zajednica.

Formiranje romske nacionalne zajednice trajan je proces kojem je jedno od ishodišta i utvrđivanje točnog broja Roma u Hrvatskoj. Rezultati službenog popisa stanovništva mogu biti tek polazište za dalje istraživanje. Prema procjenama Vijeća Europe i romskih udruga broj Roma u Hrvatskoj je između 30 i 40 tisuća. U slučaju Roma koriste se različiti pomoćni načini u prikazu broja i prostornoj rasprostranjenosti.

Tablica 2.: BROJ ROMA PREMA POPISIMA STANOVNIŠTVA 1948.-2001.

GODINA POPISA	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
BROJ ROMA	**405**	**1261**	**313**	**1257**	**3858**	**6695**	**9463**

Za odnos prema Romima interkulturalni pristup je posebno značajan, budući da su dosadašnji kontakti bili opterećeni usvojenim stereotipima, nedovoljnim poznavanjem romske kulture i rijetkim susretima.

Položaj manjine za Rome u Hrvatskoj znači i disperziju na cijelom državnom području, periodične, sezonske migracije zbog obavljanja poslova, život u malim, izoliranim zajednicama u predgrađima ili zasebnim naseljima. Relativno izdvojeni razvoj romskih zajednica uvjetuje snažan (obiteljski, plemenski) osjećaj solidarnosti, uglavnom pasivnu kooegzistenciju različitih kultura, nedostatak poštovanja i razumijevanja romske kulture od strane neroma, ali i izostajanje samopoštovanja Roma.

Integracija Roma u Hrvatskoj (kulturna → strukturna → građanska) ima niz specifičnih teškoća. U intergracijskom procesu pojedini dijelovi kulture imaju različite utjecaje. Ekstrinzična kultura (način odijevanja, obrasci izražavanja emocija, ustaljene navike, način odijevanja, govorni dijalekt...) kod Roma je češće prepreka integraciji od intriznične kulture (jezik, vjerovanja, tradicijske vrijednosti, glazbeni ukus...). Kod Roma se dogodila obrnuta akulturacija, oni su prihvaćali običaje, religiju, tradiciju, ponekad i jezik većinske skupine, a zadržavali specifičan način života (plemensku organizaciju) i vanjske simbole različitosti (Hrvatić, N., Posavec, K., 2000).

Socijalna integracija nije negacija romskih posebnosti i brisanje njihova socijalnokulturnog identiteta. Koncept integracije trebalo bi shvatiti kao prihvaćanje i uključivanje u uobičajene procese koji se događaju u društvenoj okolini. U ovom kontekstu vrlo je važno i poboljšanje socioekonomskog statusa Roma, a posebice stambenog, što nije moguće ostvariti bez pomoći i potpore države (urbanizacija i izgradnja tipiziranih romskih naselja). Iskustva nekih zemalja ukazuju i na korisnost osnivanja zajedničkih tijela (predstavnici vlade-lokalne samouprave i Roma), koja bi analizirala i pratila stanje na pojedinim područjima života romske populacije (stanovanje, zdravstvena i socijalna skrb, zapošljavanje, odgoj i obrazovanje...), kao i poticala pozitivne procese. Koncept socijalne integracije podrazumijeva prije svega prihvaćanje prava i obveza iz postojećih zakonskih dokumenata, uključivanje u odgojno-obrazovni sustav (formalno i stvarno), zapošljavanje i ostvarivanje specifičnih manjinskih prava.

O počecima organiziranog, sustavnog pristupa odgoju i obrazovanju djece Roma u Hrvatskoj malo je povijesnih činjenica i podataka. Jedan od razloga je što se o pitanjima školovanja Roma malo pisalo (i istraživalo), a drugi je razlog što se još manje činilo kako bi romska djeca išla u školu, tiskala se romska početnica i drugi udžbenici ili ustrojili specifični oblici, pristupi za učenike Rome. Usprkos uobičajenom i raširenom mišljenju o odbojnosti Roma prema školi, neki primjeri iz prošlosti ukazuju na povezanost stupnja integracije i odnosa Roma prema školi.

U ovom kontekstu (a u već navedenom nedostatku sustavnih studija o školovanju romske djece u Hrvatskoj), egzemplarni su primjeri Podravine (Pitomača, gdje Romi u kontinuitetu žive više od 150 godina, a sadašnji broj je oko 1000 stanovnika Roma) i Međimurja (područja s najvećom romskom populacijom u Hrvatskoj – 2887 prema popisu stanovništva iz 2001. godine).

Skupine Roma dolaze u Podravinu u većem broju početkom 19. stoljeća. Obavljaju sitne kovačke i kotlarske poslove, a sredinom prošlog stoljeća brojnije se naseljavaju u Pitomači (1858. godine evidentiran je prvi Rom u knjizi rođenih: Georgiro sin Georgiusa Ivanovića i Eve Radelić – *zingari* /*Matricula Baptisatorum Filialis*/) [7]. Indikativno je kako se i učenici Romi spominju u najstarijoj sačuvanoj knjizi – *Glavni imenik (matica) školskih sposobnjaka* Obće pučke škole u Pitomači[8]od godine 1884.: Tonka Radelić sposobna i otpuštena za polazak učione. Prvi učenik Rom koji je polazio i završio četiri razreda bio je Gjuro Ivanović 1889. godine. U vrijeme prvih upisa djece Roma, u Pitomači je bilo 2992 stanovnika, od toga 191 školsko dijete (*Šematizam zagrebačke nadbiskupije za 1882. godinu*) (Hrvatić, 1984.). Početkom 20. stoljeća i nakon Prvoga svjetskog rata svake se školske godine upisuje nekoliko romske djece u *Nižu pučku školu*, no dosta je nepolaznika. Prema podacima *Ispitnog izvještaja o napretku učenika* iz 1921./22. školske godine u prvom je razredu sedam Roma (troje završilo), u drugom dvoje (jedan završio), a u trećem jedna učenica (završila). Broj Roma u školi s vremenom se ne povećava, što upućuje na činjenicu ograničenog broja stalno naseljenih Roma u Pitomači (1929./30. školska godina - devet učenika Roma). U *Matičnoj knjizi rođenih* iz 1929. godine uočavaju se razlike u položaju i statusu pojedinih skupina Roma u Pitomači (što je uvjetovalo stupanj integracije i odnos prema polasku u školu). Spominju se, kod staleža roditelja, *cigani koritari* (pridošli iz Međimurja, a nakon dolaska iz Rumunjske), *ciganka* i *domaći cigani*. Romi u Pitomači polaze školu i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, budući da su kao starosjedioci ostali i bili zaštićeni (*domaći cigani*) i obavljali svoje poslove otkupa perja i sitne trgovine. U *Državnu mješovitu pučku školu* 1942./43. upisano je 46 učenika Roma, sedam je završilo, jedan nedovoljan, a 38 je neocijenjeno. Slična je situacija i nakon Drugog svjetskog rata, kada 1946./47. od 58 upisanih Roma u prva tri razreda uspješno završava njih deset. U zimi 1946. godine organiziran je večernji tečaj za opismenjavanje odraslih Roma (do 45 godina starosti). Tečaj se održavao na tri lokacije u mjestu, uz veliki odaziv. No, tije-

[7] Zanimljiv je podatak kako je te iste 1858. godine (23. augustus), pod rednim brojem 96. upisan Bartolomeus, sin Stephanusa Radelić i Rose Horvatinović. Budući da prezime Horvatinović nije u Pitomači "romsko", možemo pretpostaviti kako je riječ o braku Roma i neromkinje, što pokazuje visoki stupanj povezanosti Roma i ostalog stanovništva.

[8] Malo je podataka koji bi pobliže osvjetlili tadašnje školstvo, pa i obrazovanje Roma u Pitomači. Početak školstva u Pitomači veže se za njemačku školu u Vojnoj krajini, koja je poučavala samo dječake u čitanju i pisanju, a spominje se 1759. godine (Cuvaj, 1907, 422). Narodna škola za svu djecu djeluje od 1800. godine, a za nju brine vojna i civilna općinska uprava. U isvješću Komarničkog arhiđakonata 1840. godine govori se da u Pitomači ima 145 učenika (PROTOCOLI VIS. CAN. KOMARNIČKOG ARHIĐAKONATA 103/XV b str. 220-245). Otkada je trorazredna škola (trivijalka) u Pitomači prerasla u četverorazrednu, nema podataka, no još se spominje u statistici Narodnog školstva u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji iz 1875. godine.

kom trajanja od tri mjeseca mnogi ga polaznici napuštaju, tako da ga u nastavku 1947. godine završavaju samo uporni pojedinci. Budući da su rezultati romskih učenika u nastavi izuzetno slabi (tablica 3.), organizira se u Pitomači prvi oblik specifičnog odgoja i obrazovanja za učenike Rome. Osniva se posebni, samostalni razred – odjel učenika Roma, u dijelu mjesta gdje ima najviše romskih stanovnika, u zasebnoj kući, a s djecom radi dvoje učitelja – Jelka Pavlić i Ante Krivošić. Nastavni program je djelomično modificiran (prilagođen predznanju koje romska djeca imaju) i prvi su rezultati dobri. Povećan je obuhvat učenika Roma, a i uspjeh u nastavi (zbog sniženih kriterija). No, s vremenom se uočavaju slabosti, kako u razini znanja, tako i u nemogućnosti interakcije učenika Roma i neroma u mješovitoj sredini. Zbog toga se 1956. godine ukida samostalni odjel i od tada djeca Romi idu zajedno s ostalim učenicima na nastavu (Hrvatić, 1992., 8-9).

Tablica 3.: USPJEH UČENIKA ROMA – PITOMAČA, ŠK. GOD. 1950./51.

R A Z R E D	**UPISANO UČENIKA ROMA**	**ZAVRŠILO**	**OCJENA NEDOVOLJAN**	**NEOCIJENJENO**
PRVI	24	5	3	16
DRUGI	7	1	1	5
TREĆI	9	-	-	9
ČETVRTI	2	-	1	1
U K U P N O	**42**	**6**	**5**	**31**

Temeljne poteškoće u realizaciji samostalnog odjela za učenike Rome bile su u nedostatku bolje osmišljenih nastavnih programa (ne samo reduciranje nastavnih sadržaja), povećavanja izoliranosti romske djece, a i potpunog izostanka specifičnih sadržaja romskog jezika i kulture, što kod samostalnih odjela (ili škola) nacionalnih manjina, jedino ima svrhu, kako se ne bi poticao proces asimilacije (što se u Pitomači s vremenom dogodilo). Promjenom načina života (orijentacija na preprodaju, trgovinu) Romi u Pitomači znatno su se obogatili, izgradili suvremene kuće i podigli životni standard. Manji je broj djece, veći obuhvat u školi, redovitiji polazak, prisutna je veća briga roditelja, a sve je više učenika Roma u završnim razredima osnovne škole, srednjoškolaca i studenata... Mlađi su roditelji prihvatili stav kako je škola i obveza i potreba (Barišić, 1995., 32). Međusobni odnosi između učenika vrlo su dobri. Nema vidljivih razlika koje bi djecu razdvajale, a otvorenost Roma prema drugima (i obrnuto) je veća (što je djelomično uzrokovano i promjenom zanimanja roditelja – vlasnici trgovina, manjih poduzeća i ugostiteljskih radnji). Iako su polazak u školu, uspješnost u nastavi i integriranost Roma u Pitomači veliki korak naprijed, mora se istaknuti kako su Romi zbog promijenjenog načina života i manjih kontakata s drugim romskim skupinama gotovo izgubili odrednice nacionalnog identiteta i osjećaj pripadanja zajednici Roma. Vrlo slabo ili uopće ne govore *romani chib*, tradicijska i umjetnička postignuća su nestala, tako da ne čudi što pitomačkih Roma u popisu stanovništva iz 2001. (a i svi raniji

popisi nakon Drugoga svjetskog rata pokazuju sličnu tendenciju) gotovo više nema. U cijeloj Virovitičko-podravskoj županiji, uključujući Pitomaču, samo je 4 Roma. Jedan od problema specifičnog odgoja i obrazovanja romske djece u Pitomači (Podravini) nije očuvanje nacionalnog romskog identiteta, već ponovno otkrivanje, kao izuzetno važan dio procesa u oblikovanju romske nacionalne zajednice u Republici Hrvatskoj.

Romi u *Međimurje* dolaze, u većem broju, u drugoj polovini 19. stoljeća. Podaci o broju, prema popisima stanovništva, samo su ilustracija stvarnog broja: 1893. – 166 Roma, 1900. – 118 Roma, 1921. – 53 Roma, 1971. – 153 Roma, 1981. – 1732 Roma, 1991. – 1920 Roma, 2001. – 2887 Roma.

Danas u Međimurju živi, prema procjenama, oko 5000 Roma (oko 4% stanovnika županije, a romska djeca sudjeluju u školskoj populaciji s gotovo 8% učenika). Romska djeca pojedinačno polaze školu od 1958. godine, no tek 1972. pokrenuta je organizirana akcija općine Čakovec, Centra za socijalni rad, mjesnih zajednica i škola s namjerom obuhvata sve djece Roma u osnovnu školu (Bauk, 1982.). Nakon napravljenih popisa školskih obveznika i dogovora s roditeljima, već 1972. godine obuhvaćeno je 158 učenika Roma (57% školskih obveznika), 1978./79. školske godine 225 učenika Roma (72% školskih obveznika). Nastava se realizirala isključivo na hrvatskom jeziku. U većini škola (Macinec, Pribislavec, Orehovica, Kuršanec...) formirani su posebni odjeli, s manjim brojem učenika Roma, nastava se prilagođava sposobnostima učenika, a školski se prostori opremaju za usvajanje osnovnih higijenskih, radnih i kulturnih navika (Ovčar, 1990., 33). No, kako se realizirao isti nastavni program (bez predmeta iz nacionalne, romske kulture) samo na hrvatskom jeziku (koji učenici Romi nisu dovoljno poznavali), a izostali su međusobni kontakti važni za razvijanje jezika, razumijevanje i povjerenje, neophodni za zajednički život, posebna odjeljenja za romsku djecu nisu imala (kao i u Pitomači), u ovom obliku, pedagošku opravdanost. Učenici Romi su do 1978./79. uglavnom završavali samo niže razrede, no s vremenom ih je veći broj u i višim. Jedan od razloga neuspjeha u školi je i neadekvatno predznanje (uz nedovoljno poznavanje hrvatskog jezika i slabije usvojene higijenske i radne navike), što je ostao neriješeni problem. Naime, posebna skupina romske djece predškolske dobi bila je formirana samo u dječjem vrtiću Pribislavec (1988./89. – 17 djece; 1989./90. – 11 djece, od 23 koji su iduće godine upisani u prvi razred). Centar za socijalni rad je kontinuirano poduzimao poticajne mjere za školovanje učenika Roma: nabavu udžbenika i bilježnica, odjeće i obuće (uz suradnju sa Crvenim križem), školskog pribora, besplatna prehrana u školi, a osobita se pozornost posvećivala učenicima koji su završili osnovnu školu, osiguravanjem smještaja u učeničkim domovima, plaćanjem troškova školovanja i brigom za zapošljavanje (Balent, 1990., 77). Iako je školovanje jedna od mogućnosti socijalne promocije, a postoje i pozitivna iskustva učenika Roma u socijalnoj interakciji, podršci učitelja, doživljavanju afirmacije, zajedništvu, spoznaji vlastitih mogućnosti..., rezultati obuhvata (a pogotovo uspjeha u nastavi) bili su vrlo skromni (Ciglar, 1990., 46), što pokazuju i podaci za 1994./95. školsku godinu.

Tablica 4.: BROJ UČENIKA ROMA - ŽUPANIJA MEĐIMURSKA
1994/95. školska godina

ŠKOLA/ RAZRED	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII		Ukupno	
	U	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U	O	U	O
MACINEC	54	2	20	1	17	1	19	1	25	1	19	-	11	-	6	-	171	6
PRIBISLAVEC	39	1	13	-	8	-	9	-	16	-	11	-	2	-	7	-	105	1
STRAHONINEC	34	-	34	-	15	-	6	-	7	-	-	-	-	-	-	-	96	-
OREHOVICA	19	-	18	-	10	-	6	-	10	-	4	-	7	-	1	-	75	-
MALA SUBOTICA	26	-	1	-	13	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43	-
KOTORIBA	19	-	6	-	8	-	2	-	4	-	2	-	-	-	1	-	42	-
MURSKO SREDIŠĆE	6	-	3	-	4	-	3	-	3	-	-	-	2	-	-	-	21	-
PODTUREN	6	-	4	-	5	-	2	-	-	-	1	-	1	-	-	-	19	-
DOMAŠINEC	3	-	1	-	-	-	2	-	5	-	7	-	-	-	-	-	18	-
GORIČAN	2	-	2	-	1	-	4	-	2	-	2	-	2	-	2		16	-
DONJA DUBRAVA	-	-	3	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-
ŠTRIGOVA	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-
UKUPNO	209	3	106	1	85	1	56	1	72	1	46	-	25	-	16	-	615	7

U = učenika Roma u razredu
O = broj posebnih romskih odjela u školi

U školskoj godini 2000./2001. u dvanaest međimurskih osnovnih škola upisano je već 830 učenika Roma[9], a postojanje posebnih romskih odjela različito je ocijenjeno: od pritužbi za segregaciju od strane Roma, do traženja pedagoške opravdanosti od strane škola i predstavnika lokalne i državne uprave. Bez obzira na "opravdanja" koja dolaze iz škola, gdje se kao temeljni problemi ističu: loše poznavanje hrvatskog jezika, neizgrađeni obrasci kulturnog ophođenja, nerazvijene higijenske i navike slušanja, loša grafo-motorika, minimalna opća znanja... (Šimeg, 2000, 3.), posebni odjeli za romsku djecu u Međimurju, neće dugoročno dati pozitivne rezultate. Uvažavajući sve aktivnosti škola, Centra za socijalni rad, suradnje s roditeljima učenika Roma, romskih pomagača, ovako koncipirana nastava (u okviru nastave na hrvatskom jeziku bez sadržaja u vezi s posebnošću romske nacionalne manjine), a uz jedinu "inovaciju" – posebne odjele za

[9] Dok je u dijelu škola udio romske djece ostao mali, u nekim školama se zantno povećao u odnosu na podatke iz 1994./95. školske godine. U Macincu je od 396 učenika, 194 Roma (49%), dok je u razrednoj nastavi udio učenika Roma 68,91%. U Maloj Subotici je 21% učenika Roma u cijeloj školskoj populaciji, dok je u razrednoj nastavi podjednak broj romske i neromske djece. U Kuršancu je 70% učenika Roma u razrednoj nastavi, a 40% u cijeloj populaciji (Šimeg, 2000, 3).

romsku djecu, sigurno nije jedino rješenje. Kod školovanja romske djece u Međimurju (i ostalim dijelovima Hrvatske), još nitko ne spominje romske škole, nastavu na romskom jeziku i pismu, književnost, povijest, zemljopis i romsko kulturno stvaralaštvo, kao realnu mogućnost (koju su druge nacionalne manjine ostvarile i gdje su rezultati vrlo dobri). U multikulturalnoj sredini (kakvo je Međimurje), odvajanje učenika Roma i ostalih u školi (tek se predlaže program od 450 sati pripreme romske djece za školu), neće bitno umanjiti probleme u nastavi (neuspjeh i veliki broj izostanaka), a znatno će onemogućiti svim učenicima snalaženje u odnosu s drugima iz okružja u kojem žive, doživljaj i prožimanje vlastitih i drugačijih kulturalnih obilježja.

Ako izuzmemo socio-gospodarske utjecaje, neadekvatne uvjete (život u neurbaniziranim naseljima) i zadržimo se na pedagoškim komponentama, razlozi nepolaska škole i neuspjeha u nastavi mogu se svesti na nekoliko karakterističnih odrednica:

- nedovoljno poznavanje hrvatskog jezika (kao nastavnog jezika), budući da u Hrvatskoj nije organizirana nastava na romskom jeziku i pismu, kao ni sadržaji u vezi s posebnošću romske nacionalne manjine;
- slabije predznanje - romska djeca nisu brojnije uključena u vrtiće, a većina ni u predškolu, a obiteljsko okružje nije dovoljna priprema za osnovnu školu;
- manje razvijene higijenske, zdravstvene, radne i kulturne navike;
- nedovoljni interes roditelja za uspjeh učenika u školi i slabija suradnja škola – obitelj;
- loši uvjeti učenika Roma za učenje;
- nedostatak adekvatnih udžbenika i nastavnih materijala na romskom jeziku i pismu (prvu romsku početnicu za *romani chib* izdao je Romski predškolski centar "Ceferino Jimenz Malla" u studenom 2000. godine);
- izostajanje iz nastavnog procesa učitelja Roma ili učitelja koji potpuno vladaju romskim jezikom i pismom;
- slabije prihvaćanje učenika Roma od sredine, ostalih učenika, sužene interakcijske i suradničke veze;
- spori proces formiranja i razvoja romskog nacionalnog identiteta, kao poticajnog elementa, kroz poznavanje, vrednovanje i međuodnos romske i hrvatske kulture, tradicijskih i umjetničkih postignuća – interkulturalnog odgoja i obrazovanja.

Iako kod Roma postoje specifičnosti u pogledu dislociranosti, standardizacije romskog jezika, socio-kulturnog miljea, svakako se na području odgoja i obrazovanja moglo i moralo učiniti više.

Konceptualizacija ustroja specifičnih školskih i nastavnih oblika na romskom jeziku i pismu je na samom početku. Ako su dosadašnji učinci bili mali (u odnosu na druge nacionalne manjine koje imaju već razrađen i uhodan model školovanja), ozbiljan i sustavan pristup, na temelju istraživanja teorijskih okvira, empirijskih provjera,

eksperimentalnih projekta[10] (programa) može biti garancija kako će i proces ustroja specifičnih oblika odgoja i obrazovanja za pripadnike romske nacionalne manjine, biti realiziran na znanstvenoj osnovi i pedagoški kompetentno.

Shematski možemo prikazati moguće implikacije u odnosu na aktivnosti i ciljane skupine kao podsjetnik za sljedeće korake u procesu konceptualizacije sustava odgoja i obrazovanja za Rome u Hrvatskoj.

	AKTIVNOST		**CILJANA SKUPINA**
•	PREVENCIJA	⇒	* PREDŠKOLSKI ODGOJ * OSNOVNA ŠKOLA
•	INTERVENCIJA	⇒	* SREDNJA ŠKOLA
•	REHABILITACIJA	⇒	* NAPUŠTANJE ŠKOLE UČENIKA ROMA * ZNAČAJ ROMSKE KULTURE

4. Prema zaključku

Ne umanjujući važnost cjelovitog, sustavnog istraživanja brojnih fenomena vezanih za Rome: jezika, nacionalne kulture i umjetnosti, vjere, socijalnog i gospodarskog ustroja, marginalizacije..., upravo je odgoj i obrazovanje, kao i područje socijalne integracije, svojevrsna sinteza različitosti polaznica i jedinstvenosti u pristupu. Upoznajući Rome koji u Hrvatskoj od doseljenja predstavljaju autohtonu nacionalnu manjinu, mogu se uočiti smjernice u oblikovanju (trans)nacionalnog identiteta i postizanja društvene uloge koja im pripada. Povijesna geneza obuhvaća period doseljenja Roma, migracijski način života, povijesne promjene položaja, kao i specifičnosti u obiteljskom, plemenskom, gospodarskom i socijalnom ustroju.

Za romsku nacionalnu zajednicu u Hrvatskoj presudno je, uz poboljšanje sociogospodarskog položaja, integriranje u sve segmente društva, ali i neprijeporna potreba očuvanja kulture, tradicije i stila života. Kvalitativni napredak u socijalnoj integraciji (i kulturnoj autonomiji) Roma u Hrvatskoj moguće je postići samo promptnom, ali sustavnom aktivnošću prema dosljednoj implementaciji dostignutih standarda drugih

[10] Odbor za pastoral Roma Hrvatske biskupske konferencije učinio je znatne pomake u pristupu pastoralnom i odgojno-obrazovnom djelovanju prema Romima u Hrvatskoj. Poštujući kulturnu i vjersku posebnost Roma, realizirane su brojne aktivnosti: sudjelovanje u organizaciji prve Ljetne škole djece Roma u Hrvatskoj 1994. i pokretanje Romske odgojne zajednice 1995. godine, prvog interkulturalnog, odgojno-obrazovnog i vjerskog oblika za djecu Rome, izdavanje interkulturalnog lista *Nevo drom – Novi put* od 1996. godine, a od 1997. i realiziranje radio-emisije istog naziva na Hrvatskom katoličkom radiju. Značajan je iskorak u pastoralu Roma napravljen 2005. godine objavljivanjem vjeronaučnog udžbenika *Na Božjem putu* na hrvatskom jeziku i dva najraširenija romska dijalekta u Hrvatskoj. Novi projekt Romske odgojne zajednice realiziran je u Belom Manastiru 14.-20. srpnja 2009. godine uz sudjelovanje tridesetak romske djece iz cijele Hrvatske.

nacionalnih manjina, uvažavajući sve posebnosti. Svako dalje improviziranje i nedostatak inicijative ponovo marginalizira Rome, koji u Hrvatskoj, na temelju povijesnih iskustava i zbilje, mogu biti vrijedan i prepoznatljiv dio multikulturalnog okružja.

IZVORI

1. Adelantado, A. G. (1992) Living in the shadows. *Patrin* (Amsterdam), 1, str. 10-11.
2. Balent, J. (1990) Romsko pitanje sa socijalnog aspekta. *Međimurje*, 17, str. 73-80.
3. Barišić, F. (1995) Izobrazba djece Roma u Pitomači. U: Hrvatić, N. ur., *Odgoj i izobrazba djece Roma u Hrvatskoj*. Virovitica : Savez udruženja Roma Hrvatske, str. 32-35.
4. Bartosz, A. (1994) *Nie bój siź cygana*. Sejny : Pogranicze.
5. Bauk, F. (1982) *Razvoj predškolskih ustanova i osnovnog školstva na području Međimurja od 1945. do 1975*., (neobjavljeni magistarski rad), Zagreb : Filozofski fakultet.
6. Cifre, P. (1980) Teimognage d'un gitan. *On the move.* Vatican, Pontificia Comissio de Sprituali Migratorum atque Itinerantium Cura, str. 153-154.
7. Clébert, J. P. (1967) *Cigani.* Zagreb : Stvarnost.
8. Dunin, E. (1971) Gypsy wedding : Dans and Customs. *Makedonski folklor*, (7-8), str. 317-325.
9. Đurić, R. (1988) *Cigani sveta*. Beograd : Jugoslovenska revija.
10. Hrvatić, N. (1984) Romi na području općine Đurđevac. // *Podravski zbornik*, str. 159-167.
11. Hrvatić, N. (1994) Seobe Roma. *Hrvatski kajkavski kolendar 1995.*, str. 216-220-
12. Hrvatić, N., Ivančić, S. (2000) Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 9 (2-3), str. 251-266.
13. Hrvatić, N. & Posavec, K. (2000) Intercultural education and Roma in Croatia. *Intercultural Education*, 11 (1) str. 93-105.
14. Juričić, D., ur. (1999) *Čitanka 2 : udžbenik za gimnazije*. Zagreb : Školska knjiga.
15. Kenrick, D., ur. (1995) "Local History and Minorities" (with special reference to the gypsy minority). *Seminar Report*. Strasbourg : Council for Cultural Co-operation.
16. Liégeois, J. P. (1987) *Gypsies and Travellers*. Strasbourg : Council of Europe.
17. Lindra, G. (1995) A cigįnyok történetéhez. *Rom som* (Budapest), 2 (2), str. 20-21.
18. Matasović, J. (1928) *Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma*. Zagreb : P. o. iz Narodne starine.
19. Ovčar, J. (1990) Organizacija obrazovanja. *Međimurje*, 17, str. 31-40.
20. Petrović, Đ. (1975) Cigani u srednjovekovnom Dubrovniku. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu,* XIII, sv. l., str. 123-145.
21. Petrović, Đ. (1976), Društveni položaj Cigana u nekim jugoslovenskim zemljama u XV. i XVI. veku. *Jugoslovenski istorijski časopis*, (1-2), str. 45-64.
22. Plattner, S., ur. (1989) *Economic Anthropology*. Stanford-CA. : Stanford University Press.
23. Posavec, K. (1996) Odgoj i izobrazba Roma – Prema demokratizaciji i interkulturalnom učenju. *Nevo drom – Novi put*, 1, str. 24-25.
24. Šimeg, M. (2000) Obrazovanje Roma u Međimurskoj županiji – Kako iz začaranog kruga. *Školske novine*, 33(2358), str. 3.
25. Vukanović, T. (1983) *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*. Vranje : Nova Jugoslavija.

Neven Hrvatić, Zagreb

(Summary)

ARTICLES FOR THE HISTORY OF EDUCATION OF ROMANI CHILDREN IN CROATIA

Without underrating the importance of integral and systematic research of numerous phenomena relating to the Romani, such as migrations, language, national culture and art, social and economic organization, beliefs..., it is the area of education that presents a certain synthesis of differences between the attendants and integration in the implementation. Due to their broad presence and transnational identity, the Romani in Croatia (since their arrival to Dubrovnik in 1362) have formed a separate historical autochthonous minority. Although there are few facts and information on the beginnings of an organized systematic approach to education of Romani children in Croatia, some examples from the past (Podravina-Pitomača, Međimurje) indicate a correlation between the degree of integration of the Romani and their attitude toward school.

In addition to improvement of the socioeconomic position, it is crucial for the Romani national community in Croatia to become included in all segments of the society, but also to preserve their culture, tradition and lifestyle, where the education of Romani children is an essential factor.

Key words: history of education, Romani, Croatia